

Perscensuur en het Hof van Holland, 1749-1800

Ruben Schalk

TVGESCH 132 (2): 181–201

DOI: 10.5117/TVGESCH2019.2.003.SCHA

Abstract

Press censorship and the Court of Holland, 1749-1800

The Dutch Republic is often presented as having relative freedom of press already in the seventeenth century. However, it has been argued that censorship increased during the eighteenth century because of more efficient co-ordination between authorities. This paper examines this claim by examining trials and bills in the provincial court of Holland (*Hof van Holland*). This court handled cases of appeal from urban courts and tried censorship cases from The Hague – the political centre of the Dutch Republic. It could also propose litigation regarding censorship. Censorship convictions in this court were nevertheless rare between 1750 and 1800. The court did go at lengths to propose novel censorship laws, only to find that enactment of those laws was not a real concern of the Provincial Estates. This suggests that the political fragmentation of the Dutch Republic continued to hinder enforcement of censorship.

Keywords: censorship, press, trials, Dutch Republic, eighteenth century

Tolerantie is één van de sleutelbegrippen die in beschrijvingen van de Republiek vaak naar voren komen.¹ In een periode waarin andere staten, zoals Frankrijk,

trachtten publieke en religieuze zaken nauw te controleren, was de Republiek een gedecentraliseerde federale staat, waar relatieve vrijheid van religie mogelijk was. Hier vond men in plaats van een absolute monarchie een losse bond van steden en staten die de individuele burger een grote mate van vrijheid boden.² Volgens Wim Frijhoff en Marijke Spies

¹ Zie bijvoorbeeld K. Davids en J. Lucassen ed., *A miracle mirrored: the Dutch Republic in European perspective* (Cambridge 1995); R. Shorto, *Nieuw-Amsterdam – eiland in het hart van de wereld* (Amsterdam 2004); M.E.H.N. Mout, 'Limits and debates: a comparative view of Dutch toleration in the sixteenth and early seventeenth centuries', in: C. Berkvens-Stevelinck, J. Israel en G.H.M. Posthumus Meyjes ed., *The emergence of tolerance in the Dutch Republic* (Leiden, 1997) 37-47.

² R.P. Hsia en H. van Nierop ed., *Calvinism and religious toleration in the Dutch golden age* (Cambridge 2002).

verwelkomde de overheid het maatschappelijk debat en kon iedereen zonder grote consequenties hieraan deelnemen.³ Het beeld dat zij schetsen van een open discussiecultuur en van overheden die debat verwelkomden wordt evenwel niet door iedereen gedeeld.⁴ Hoewel de Republiek tot op zekere hoogte inderdaad vooruitstrevend was, waren er ook hier grenzen aan tolerantie. Er mocht geen kwaad worden gesproken over de publieke kerk en politieke zaken dienden helemaal niet bediscussieerd worden.⁵ De tolerantie in de Republiek was altijd relatief.⁶

De discussie over de reikwijdte van tolerantie wordt weerspiegeld in het debat over perscensuur in de Republiek. Van Gelder betoogde bijvoorbeeld enkele decennia geleden dat, hoewel de drukpers naar de wet op vele manieren aan banden was gelegd en onder toezicht was gesteld, ze in de praktijk bijna volledig vrij was.⁷ Volgens Van Gelder twijfelden veel regenten mede om principiële redenen aan het nut en effect van boekverboden. Andere onderzoeken naar zeventiende-eeuwse censuur hebben laten zien dat de vrijheid van de drukpers een 'getemperde vrijheid'

was: binnen de marges gesteld door overheden was, zeker in vergelijking met andere staten, vrij veel toegestaan.⁸

Maar hoewel graag wordt aangenomen dat gilden, boekdrukkers en auteurs alles mochten schrijven en verspreiden wat ze wilden, werden zij wel degelijk gecontroleerd.⁹ Provinciale Staten schreven aan de lopende band resoluties die auteurs en drukkers aan banden legden; steden vaardigden boekverboden uit en lieten bij boekdrukkers en -verkopers beslag leggen op boeken; auteurs, verkopers en drukkers konden worden verbannen, opgesloten en zelfs worden geselsd voor het drukken van verboden boeken en pamfletten. In de periode tussen 1580 en 1700 zijn er door verschillende centrale en regionale overheden naar schatting tweehonderd boeken verboden en nog velen meer onderzocht.¹⁰ Wetten en straffen met betrekking tot censuur kenden ook een preventieve werking – zelfcensuur was mogelijk belangrijker dan vaak is aangenomen.¹¹ Bijna iedereen hield zich globaal aan de regel dat aanzetten tot oproer, het belasteren van lokale machthebbers, de kerk of buitenlandse vorsten en het verspreiden van ketterij en pornografie niet toegestaan

3 W. Frijhoff en M. Spies, *1650. Bevochten eendracht* (Den Haag 1999) 218.

4 H.J. Helmers, 'Popular participation and public debate', in: H.J. Helmers en G.H. Janssen ed., *The Cambridge companion to the Dutch golden age* (Cambridge 2018) 124-126, 145; T. Jongenelen, 'Bevochten vrijheid. Nederlandse letterkunde in een historische context', *Spiegel der Letteren* 46 (2004) 383.

5 J.I. Israel, *The Dutch Republic. Its rise, greatness and fall 1477-1806* (Oxford 1998) 817.

6 M. Prak, *The Dutch Republic in the Seventeenth Century: The Golden Age* (Cambridge 2005) 219-220.

7 H.A. Enno van Gelder, *Getemperde vrijheid* (Groningen 1972) 151.

8 Helmers, 'Popular Participation and public debate'.

9 Jongenelen, 'Bevochten vrijheid'; S. Groenveld, 'The Mecca of authors? States assemblies and censorship in the seventeenth-century Dutch Republic', in: A.C. Duke en C.A. Tamse ed., *Too mighty to be free. Censorship and the press in Britain and the Netherlands* (Zutphen 1987) 63-86; J. van Eijnatten, 'Van godsdienstvrijheid naar mensenrecht. Meningsvorming over censuur en persvrijheid in de Republiek, 1579-1795', *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 118 (2003) 1-21.

10 Groenveld, 'The Mecca of authors?', 80.

11 Helmers, 'Popular participation and public debate', 137.

was.¹² Deze twee contrasterende visies over de werking en toepassing van boekdrukcensuur in de Republiek hebben min of meer tot de consensus geleid dat, juist dankzij de boekverboden en vervolgingen, drukkers en uitgevers in de zeventiende-eeuwse Republiek bewust waren van de grenzen, waarbinnen zij vervolgens relatief veel vrijheid genoten.

De toegeeflijke censuurpolitiek was boven alles het gevolg van de gedecentraliseerde politieke structuur van de Republiek. De combinatie van decentraal bestuur, stedelijke autonomie en lokaal particularisme maakte effectief censuurbeleid bij voorbaat moeizaam.¹³ Wetten die werden uitgevaardigd door de gewestelijke staten konden dikwijls niet rekenen op navolging van de steden, terwijl steden onderling lang niet altijd dezelfde boekverboden uitvaardigden.¹⁴ Dit kon liggen aan onmacht van de stedelijke bestuursorganen, maar ook komen door onwil van de regenten, ingegeven door juridische fricties tussen stad en Staten en met rechterlijke instellingen zoals het Hof van Holland.¹⁵ Er was daarom niet zozeer sprake van ideologische tolerantie, maar van een staatsstructuur die een effectief censuurbeleid in de weg stond.¹⁶ Willekeur

lijkt daarom uiteindelijk het sleutelwoord voor de toepassing van perscensuur in de zeventiende eeuw.

De achttiende eeuw is wat betreft onderzoek naar perscensuur nog relatief onontgonnen terrein. Vanwege de opeenvolging van godsdienstige en politieke twisten, in combinatie met een periode van ongekende voorspoed, heeft het meeste onderzoek zich geconcentreerd op de zeventiende eeuw. Er zijn niettemin valide argumenten om de focus te verbreden. Juist in de achttiende eeuw breidde in Europa de lees- en koffiecultuur uit, met een daarmee samenhangende toename van boekenproductie.¹⁷ Tegelijkertijd probeerden verschillende overheidsautoriteiten in het buitenland, deels als reactie op de werken van verlichte schrijvers, hun controle over de pers uit te breiden en hun grip op het openbare leven te versterken.¹⁸ Het is niet toevallig dat deze auteurs hun heil zochten in De Republiek, maar of ze hier daadwerkelijk gevrijwaard waren van perscensuur weten we eigenlijk niet. Jongenelen vermoedt, op basis van Amsterdamse bronnen, dat de censuurpolitiek in de Republiek vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw vaker en efficiënter werd toegepast dan in de zeventiende eeuw, en dan met name in Holland.¹⁹ Verschillende

12 Van Eijnatten, 'Van godsdienstvrijheid naar mensenrecht', 3.

13 Helmers, 'Popular participation and public debate', 134-135; I. Weekhout, *Boekcensuur in de Noordelijke Nederlanden. De vrijheid van drukpers in de zeventiende eeuw* (Den Haag 1998) 361-363.

14 Zoals duidelijk wordt uit de inventarisatie van stedelijke boekverboden door Knuttel; W.P.C. Knuttel, *Verboden boeken in de Republiek der Vereenigde Nederlanden. Beredeneerde catalogus* (Den Haag 1914).

15 Weekhout, *Boekcensuur in de Noordelijke Nederlanden*, 66-72; R. Harms, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011) 252.

16 M. Prak, *The Dutch Republic in the seventeenth century: the Golden Age* (Cambridge 2005) 5.

17 J. Baten en J.L. van Zanden, 'Book production and the onset of modern economic growth', *Journal of Economic Growth* 13 (2008) 220; P. Burke en A. Briggs, *A social history of the media. From Gutenberg to the internet* (3^e ed., Cambridge 2009) 82-85.

18 T.C.W. Blanning, *The culture of power and the power of culture. Old Regime Europe 1660-1789* (Oxford 2002).

19 T. Jongenelen, *Van smaad tot erger. Amsterdamse boekverboden 1747-1794* (Amsterdam 1998) xiii. Zie ook *Ibid.*, 'Vuile boeken maken vuile handen: de vervolging van persdelicten omstreeks 1760', *Jaarboek voor Nederlandse boekgeschiedenis* 2 (1995) 77-96.

overheden gingen beter met elkaar samenwerken om de publicatie van gevoelige werken te voorkomen. Aan de andere kant merkt Van Vliet juist op dat Leidse boekverkopers rond 1750 allerm minst gehinderd werden door strenge censuurwetgeving.²⁰ In het verlengde hiervan stelt Van Sas dat de censuurwetgeving en boekverboden ook tijdens de patriottentijd eenvoudig omzeild konden worden, terwijl Van Huussen jr. betoogt dat vrijheid van drukpers, ondanks het propageren van de waarden van de Franse Revolutie, niet zondermeer werd ingevoerd ten tijde van de Bataafse Republiek.²¹

Voor een beter inzicht in de achttiende-eeuwse censuurpolitiek is het noodzakelijk om de samenhang tussen wetgeving en de naleving ervan op verschillende bestuurlijke niveaus te onderzoeken. Was er in de achttiende eeuw inderdaad sprake van betere samenwerking tussen de verschillende overheden van de Republiek, of werd perscensuur nog steeds belemmerd door politieke fragmentatie? Dit artikel geeft een eerste aanzet tot beantwoording van deze vraag door te kijken naar persdelicten en -wetgeving behandeld door respectievelijk het Hof van Holland en de Staten van Holland in de periode 1749-1800. Een onderzoek naar beide organen en hun onderlinge samenwerking brengt ons dicht bij een antwoord op de vraag naar de effectiviteit en

het belang van censuur op gewestelijk niveau in de tweede helft van de achttiende eeuw. Door het totaal aantal delicten van het Hof van Holland af te zetten tegen het aantal persdelicten en te kijken naar de verhouding tussen beide overheden inzake censuurwetgeving, wordt duidelijk of het Hof censuurzaken in toenemende mate als prioriteit zag en of er sprake was van gecoördineerde actie in het afdwingen van censuurwetgeving.

De rechtspraak van het Hof van Holland

Om inzicht te krijgen in de censuurzaken die door het Hof van Holland werden behandeld, is het nuttig om de juridische en bestuurlijke competenties van het Hof te beschrijven en de manier van procederen toe te lichten.²² Niet toevallig ging de politieke decentralisatie van de Republiek hand in hand met gerechtelijke fragmentatie. Er kon op verschillende plaatsen recht worden gesproken. Holland, Zeeland en West-Friesland kenden na de Opstand feitelijk vier niveaus van rechtspraak. Het laagste niveau (de lage jurisdicties) bestond uit dorpsgerichten en lage heerlijkheden. Daarna volgden stedelijke schepensbanken, baljuwshoven en hoge

²⁰ R. van Vliet, *Elie Luzac (1721-1796). Boekverkoper van de Verlichting* (Nijmegen 2005) 307.

²¹ A.H. Huussen jr., 'Freedom of the press and censorship in the Netherlands 1780-1810', in: Duke en Tamse ed., *Too mighty to be free*, 107-126; N.C.F. van Sas, 'Opiniepers en politieke cultuur', in: F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas ed., *Voor vaderland en vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam 1987) 108.

²² Deze paragraaf is gebaseerd op M. Ch. Le Bailly, *Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. De hoofdlijnen van procederen in civiele zaken voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland zowel in eerste instantie als in hoger beroep* (Hilversum 2008); Ibidem, *Recht voor de raad. Rechtspraak voor het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland in het midden van de 15e eeuw* (Leiden 2001); A.H. Huussen jr., 'De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland in het eerste kwart van de achttiende eeuw', in: *Holland 8* (1976) 116-139.

heerlijkheden. De lagere rechtbanken mochten enkel civiele zaken behandelen, dat wil zeggen, lichte delicten. Kapitale straffen (lijfstraffen) werden alleen opgelegd door hogere jurisdicties, zoals schepbanken, baljuws en andere hoge colleges. Boven deze organen stond het Hof van Holland. Het andere hogere rechtscollege, de Hoge Raad, was opgezet als landelijk hof voor beroepszaken, dus ook beroepszaken van het Hof van Holland. Een landelijke raad is de Hoge Raad nooit geworden omdat de andere provincies hier geen behoefte aan hadden. Hoewel de Hoge Raad in theorie hoger in rang stond dan het Hof van Holland, opereerden ze in de praktijk naast elkaar. De Staten Generaal waren de hoogste rechterlijke organisatie in de Republiek. Deze traden nooit zelf op als rechtscollege en herzagen enkel uitspraken van de Hoge Raad.

De rechterlijke competenties van het Hof van Holland zijn omschreven in de Instructie van 1522. Ten eerste sprak het Hof recht in zaken aangaande de grafelijkheid van Holland. Dit was al sinds de Middeleeuwen een taak van het Hof. Hierbij valt te denken aan zaken aangaande leendomeinen, dijkzaken of geschillen tussen steden in de grafelijkheid. Daarnaast had het Hof jurisdictie over ambtenaren van het Hof zelf, mensen zonder woonplaats en rectoren en profesoren van de Leidse Universiteit. Deze bevoegdheden waren niet altijd even duidelijk. Er waren talloze disputen met Den Haag en de Hoge Raad over de jurisdictie van het Hof.²³ Het Hof van Holland sprak soms recht in gevallen

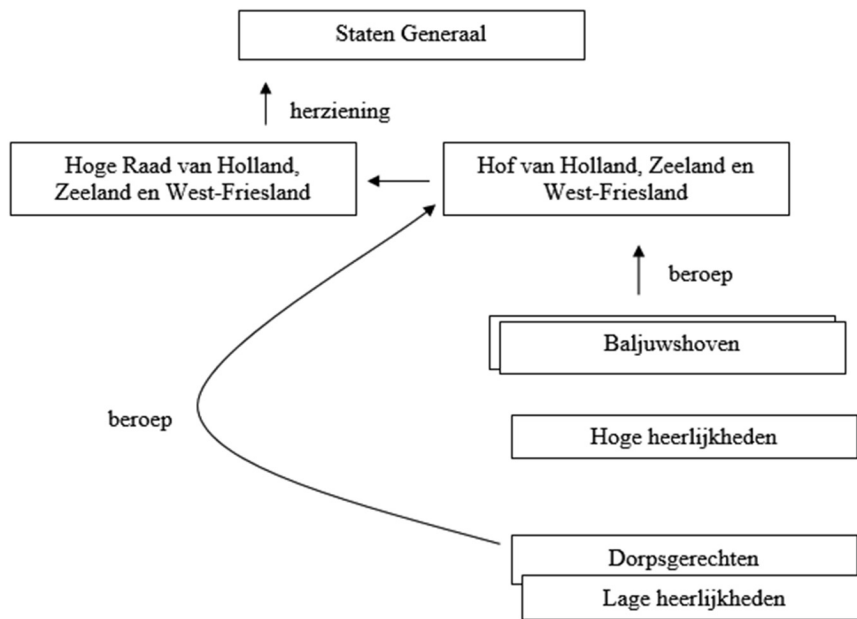
die eigenlijk onder de jurisdictie van de schepbank van Den Haag vielen.

De scheidslijn in rechtspraak tussen deze twee instellingen is in lokale zaken moeilijk te definiëren. Vooral voor ernstige misdrijven, de kapitale zaken, is geen duidelijke afbakening te vinden in de Instructie. De herkomst van delinquenten van kapitale zaken bij het Hof laat zien dat een veel uit Den Haag zelf afkomstig waren, namelijk 34 procent. Toch zijn er ook redelijk veel delinquenten van buiten de stad. Het lijkt erop dat de juridische afbakening veel te maken had met woonplaats en het beschikbare lokale rechtscollege. Veel strafzaken van het platteland en kleine dorpen werden voor het Hof gebracht omdat het lokale college niet bevoegd was voor het kapitale misdrijf. Het Hof had zodoende enerzijds een beperkte geografische jurisdictie maar anderzijds een speciale competentie.²⁴ Dit blijkt ook uit het hoge aantal veroordelingen voor majesteitsschennis en 'strandroof' (illegaal jatten) in de periode 1749-1800. Dit waren beide specifieke en ernstige delicten, die waarschijnlijk uitsluitend voor het Hof van Holland verschenen.

Als de procureur-generaal (de aanklager) van het Hof van Holland van mening was dat een zaak behoorde tot de competentie van het Hof, dan had hij grofweg de keuze uit vier soorten rechterlijke procedures. De eerste was de *ordinaire* procedure. Dit waren lichte vergrijpen (civiele zaken), waarbij de verdachte op vrije voeten bleef tijdens de procesgang. Deze civiele zaken konden worden aangespannen door de eerder genoemde 'gelijken' of door mensen die vielen onder het

23 Zie hierover J.D. van der Schueren, 'De jurisdictie-geschillen tusschen het Hof van Holland en den magistraat van Den Haag', *Bijdragen en mededeelingen van de vereeniging 'Die Haghe'* (1902, 1906 en 1907).

24 Huussen jr., 'De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland', 132.

Figuur 1 Rechterlijke organisatie in Holland, Zeeland en West-Friesland (1592-1795).
 Ontleend aan Le Bailly, *Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland*, 10

juridische gebied van het Hof, namelijk het Binnenhof, Buitenhof en aanpalende gronden.²⁵ De rechtsgang hierbij was vergelijkbaar met zaken bij de lagere rechtbanken. Bij de *ordinaire* procedure werd nooit een lijfstraf opgelegd.

Dit kon wel gebeuren tijdens de *extra-ordinaire* procedure. De rechtsgang hierbij was vergelijkbaar met die van de schepenbank. De gevangene werd tijdens dit proces opgesloten in de gevangendoor bij het Binnenhof in Den Haag. Onder de extra-ordinaire procedure vielen de kapitale misdrijven. Hoewel deze criminele rechtspraak niet duidelijk is omschreven in de Instructie, werden de volgende misdrijven volgens deze procedure berecht: misdaden tegen ambtenaren, delicten tegen functionarissen, ambtsmisbruik (*malversatie in officio*), kapitale misdrijven en

verjaarde delicten die niet of onbehoorlijk waren vervolgd door lagere rechtsinstansies.²⁶ Onder de kapitale misdrijven vielen ook wereldlijke en goddelijke majesteitschennis. Dit konden misdrijven zijn als landverraad, desertie en oproer, maar nadrukkelijk ook lasterlijke uitingen tegen de goddelijke en wereldlijke overheid. Hieronder vielen dus ook zaken over het uitgeven en verspreiden van lasterlijke boeken en pamfletten.

Iemand kon zich ook vrijwillig tot het Hof wenden in een *submitie*. Dit hield vaak in dat iemand wist dat hij schuldig was aan een kapitaal misdrijf, maar vond dat hij hiervoor verzachtende omstandigheden kon aanvoeren. Daarom wendde hij zich vrijwillig tot het Hof, in de hoop een lagere straf te krijgen. Dit is bijvoorbeeld

²⁵ Ibidem, 118.

²⁶ Le Bailly, *Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland*, 27.

veelvuldig gebeurd door aanhangers van de patriottenbeweging.²⁷ Als laatste procedure kon het Hof dagvaardingen uitgeven. De voorvluchtige verdachte kreeg dan vier maal de kans om zich alsnog bij het Hof te melden, voordat de procureur-generaal zijn eis (*intendith*) uitsprak. Vrijwel altijd werd de voortvluchtige bij verstek voor eeuwig uit de Republiek verbannen. Veel patriotten uit de jaren 1790 hebben zich bijvoorbeeld nooit meer bij het Hof van Holland gemeld.²⁸

Naast rechtspraak in nieuwe zaken was een andere belangrijke taak van het Hof het behandelen van zaken van hoger beroep. Het was bijna altijd mogelijk om bij het Hof van Holland beroep aan te tekenen tegen een uitspraak van een lager rechtsorgaan, zoals een schepenbank. De zaak werd dan opnieuw herzien en er werd een nieuwe straf opgelegd of de verdachte kon worden vrijgesproken. Archiefonderzoek laat zien dat in zaken van hoger beroep vrijwel altijd een lagere straf werd opgelegd door het Hof van Holland. Slecht in één extra-ordinaire procedure van hoger beroep in de periode 1749-1800 bleef de straf gelijk aan de vorige uitspraak.²⁹ Hoger beroep was uitgesloten in criminele zaken die al volgens de extra-ordinaire procedure bij andere gerechten waren behandeld en in zaken waarvan het al reeds uitgevoerde vonnis niet meer teniet kon worden gedaan.³⁰

27 Nationaal Archief, Den Haag (hierna NA), 3.03.01.01: Hof van Holland, 1428-1811, inv. 5667.

28 NA, Hof van Holland, inv. 5670.

29 De Amsterdamse dief Gijsbert van de Klos uit 1798 treft deze twijfelachtige eer; NA, Hof van Holland, inv. 5669.

30 Hoger beroep van zaken van het Hof van Holland zelf was ook mogelijk bij de Hoge Raad. Het kon dus voorkomen dat een uitspraak van een schepenbank twee maal in hoger beroep werd aangevochten.

Hoewel het Hof van Holland na 1572 een groot deel van zijn bestuurlijke taken verloor, had het nog enkele bestuurlijke bevoegdheden, zoals stedelijke en lokale wetvernieuwing, aanstelling van grafelijke ambtenaren en toezicht op de dijken.³¹ Ook kon het Hof ordonnanties (wetten) uitvaardigen, die veelal door de Staten van Holland werden overgenomen. Dat is belangrijk in onderzoek naar perscensuur, omdat het Hof aldus zaken op de agenda kon krijgen van de Staten van Holland. Hieronder zal blijken dat het Hof veelvuldig van deze competentie gebruik maakte in de tweede helft van de achttiende eeuw.

Persdelicten bij het Hof van Holland

Zoals blijkt uit de vorige paragraaf werden persdelicten hoofdzakelijk behandeld volgens de extra-ordinaire procedure. Dit betekent dat het schrijven van beledigende teksten over de wereldlijke en goddelijke overheid, of het verspreiden van 'obscöne libidineuse en verfoeijelijke boeken' en 'voluptueuze' (wellustige) prenten gezien werd als een kapitaal misdrijf. Om in te kunnen schatten of het Hof van Holland het belangrijk achtte om overtredingen met betrekking tot boekdrukken en -verkoop daadwerkelijk te vervolgen, is het allereerst nodig om deze zaken af te zetten tegen het overige aantal delicten dat voor het Hof van Holland verscheen. Daarnaast blijkt uit een overzicht in hoe verre persdelicten een probleem waren in de jaren 1749-1800 en of het Hof het naleven van censuurwetten als zijn taak

31 Le Bailly, *Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland*, 11.

Het Hof van Holland in zitting rond 1700. Een advocaat pleit voor het Hof. Advocaten, bedienden en andere heren op de voorgrond.

François van Bleyswijk, Hof van Holland in zitting, ca. 1700. Rijksmuseum Amsterdam

beschouwde. Het is verder ook van belang om te kijken naar onderzoeken en vervolgingen van persdelicten die uiteindelijk niet tot een straf hebben geleid. Werden overtreders van de censuurwetten wel eens vrijgesproken door het Hof van Holland? Hier kom ik later nog op terug.

De uitspraken van de extra-ordinaire strafzaken werden bij het Hof van Holland vastgelegd in de boeken van de 'criminele sententies'. Gelukkig werkten de klerken en griffiers van het Hof vrij nauwgezet en zijn deze sententieboeken over vrijwel de gehele periode van het Hof van Holland bewaard gebleven. Een deel

van deze criminele sententies is in een breder kader eerder geanalyseerd door Huussen jr. voor de periode 1700-1729.³² Bij dit onderzoek werden slechts vier drukpersdelicten gevonden.³³ De categorisering van de delicten die Huussen jr. in het genoemde artikel heeft aangehouden biedt een goed startpunt voor eenzelfde analyse van delicten in de periode 1749-1800. De delicten zijn onderverdeeld in zes categorieën. Onder de categorieën

³² Huussen jr., 'De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland', 116-139.

³³ *Ibidem*, 131, tabel 5.

Tabel 1 Criminele sententies van het Hof van Holland, 1749-1800

	Leven	Lijf	Zeden	Vermogen	Openbare Orde	Overig	Gemiddeld per jaar
1749-59	2	1	10	10	19	7	4,5
1760-69	0	1	8	11	30	16	6,6
1770-79	0	0	22	9	19	10	6,0
1780-89	0	4	2	5	53	1	6,5
1790-1800	2	3	5	24	57	5	9,6
Totaal	4	9	47	59	178	39	6,5

NA, *Hof van Holland*, inv. 5664 t/m 5670

'leven' en 'lijf' vallen respectievelijk delicten als doodslag en mishandeling. 'Zeden' bevat overspel, prostitutie, sodomie, etc. Diefstal, beroving, heling en oplichting behoren tot 'vermogen'. De categorie 'openbare orde' is zeer breed en varieert van relatief kleine delicten zoals bedelen, tot ernstige zaken zoals majesteitsschennis en het instigeren van oproer. Ook drukpersdelicten en censuurovertredingen vallen hieronder. De laatste categorie 'overig' bevat zaken die niet tot een andere categorie behoren, zoals valsheid in geschrifte.

In totaal komen er 344 strafzaken voor in de registers in de periode 1749-1800. Vergeleken met de periode 1700-1729 nam de activiteit van het Hof iets af, van gemiddeld 7,3 naar 6,7 strafzaken per jaar. Acht van deze zaken zijn niet opgenomen in de analyse omdat de zaak teniet werd gedaan, of omdat overgegaan werd op de ordinaire procedure. De overige 336 delicten zijn onderverdeeld in de zes categorieën en zijn weergegeven in Tabel 1. Onder deze criminele sententies vallen ook strafzaken die vrijwillig zijn aangegaan (de *submissies*) en de *dagvaardingen*.

De schommeling per decennium is veelal toe te schrijven aan de vervolging van een groot aantal mensen voor eenzelfde delict in dezelfde periode. In 1768 werden bijvoorbeeld dertien mensen veroordeeld wegen het roven van spullen van

het op de klippen gelopen VOC-schip 'De Vrouwe Elizabeth Dorothea' en in 1789 werden 32 mensen, waaronder Wijbo Fijnje en Gerardus Verbeek, vervolgd vanwege hun aandeel in de patriottenbeweging van 1787. Het 'plakkaat van amnestie' uit 1788 bood deze revolutionairen kans op strafvermindering bij vrijwillige aangifte bij het Hof, wat het grote aantal zaken in deze periode verklaart.³⁴ Deze revolutionairen werden na aangifte aangeklaagd wegens majesteitsschennis.

Persdelicten vallen in de categorisering van Huussen jr. onder de categorie 'openbare orde'. Deze categorie kende in elke periode het hoogste aantal strafzaken. Omdat deze categorie echter nog vrij omvangrijk is, zijn deze delicten verder onderverdeeld in subcategorieën. Deze onderverdeling met daarbij het aantal sententies per periode is weergegeven in Tabel 2.

Het aantal persdelicten dat door het Hof van Holland behandeld werd in de periode 1749-1800 is vrij laag. Onder de 336 geanalyseerde sententies bevinden zich slechts dertien persdelicten. Vergeleken met de periode 1700-1729 nam het aandeel persdelicten op het eerste gezicht toe – van minder dan twee naar bijna vier procent – maar hierbij dient te worden

³⁴ Ibidem, inv. 5667, sententie van Aarmout Willem van Haasten.

Tabel 2 Aantal veroordelingen binnen de categorie 'openbare orde' van het Hof van Holland, 1749-1800

	Pers-censuur	Majesteits-schennis	Strand-roverij	Bedelarij	Belediging, duel of vechtpartij	Violeren ban	Machts-misbruik
1749-59	9	6	2	0	2	0	0
1760-69	4	0	22	1	3	0	0
1770-79	0	0	6	5	3	2	3
1780-89	0	36	13	0	1	1	2
1790-1800	0	38	1	1	6	2	9
Totaal	13	80	44	7	15	5	14

Bron: zie Tabel 1

vermeld dat acht van deze dertien zaken eigenlijk tot eenzelfde delict behoren. In 1757 werd een groep van acht personen veroordeeld vanwege het 'onheus bejegenen' van de regenten van Schermerhorn in een 'vals libel'.³⁵ Het opvallende aan deze zaak is wel dat de beschuldigten de kans kregen om aan te tonen dat de regenten van Schermerhorn inderdaad geld zoek hadden gemaakt. Uiteindelijk betuigden ze spijt en werd hen een boete van 150 gulden opgelegd.

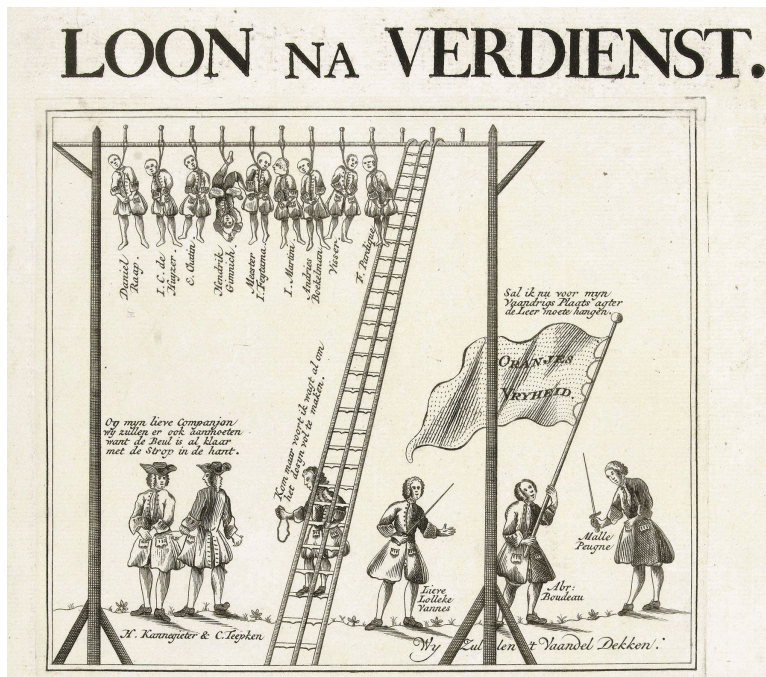
Er blijven dus eigenlijk, inclusief de zaak Schermerhorn, zes daadwerkelijke strafzaken over waarin door het Hof veroordelingen zijn uitgesproken vanwege persdelicten. Dit lage aantal lijkt de bewering van Jongenelen – dat censuurpolitiek in de tweede helft van de achttiende eeuw strenger werd en beter functioneerde – grotendeels tegen te spreken, in ieder geval op gewestelijk niveau en in Den Haag. Er is geen structurele toename te zien van het aantal veroordeelden door het Hof van Holland wegens persdelicten vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw. Sterker nog, er waren in het laatste kwart van de achttiende eeuw helemaal geen veroordelingen wegens persdelicten. Wel trad het Hof sterk op tegen verschillende patriotten, wat te zien is aan het hoge aantal

veroordelingen voor majesteitsschennis tussen 1780 en 1800. Omdat er tijdschriften en couranten bij deze strafdossiers gevoegd zitten zou beargumenteerd kunnen worden dat dit ook persdelicten zijn. De beschuldigingen wijzen echter in alle gevallen op ongeoorloofde bemoeienis met staatszaken door deelname aan patriotse genootschappen. Dit was ook het geval bij Wijbo Fijnje en Gerardus Verbeek.³⁶ Het lijkt daarom waarschijnlijker dat de bijgevoegde couranten en tijdschriften werden gebruikt als bewijs van deze deelname – iets waar het Hof vaker gebruik van maakte – en dus niet als persdelict.

Het lage aantal persdelicten maakt het mogelijk om dieper op de delicten zelf in te gaan om te kijken waarvoor deze verdachten dan precies werden veroordeeld. Het eerste censurdelict betreft de berechting van Arnoldus Olofsen (of Olofson) in 1749. Deze befaamde Amsterdamse boekverkoper werd vervolgd vanwege het verspreiden van het pamflet *De Amsterdamse kiekkas* tijdens de Doelistenbeweging in Amsterdam. Hij werd door het Hof veroordeeld tot drie jaar gevangenis plus eeuwige verbanning. Daarnaast werden het pamflet en het bijbehorende pamflet *Loon na verdienst*, waarin de leiders van

35 NA, Hof van Holland, inv. 5664.

36 NA, Hof van Holland, inv. 5544.14.

Titelblad van het pro-orangistische pamflet *Loon na verdienst*, waarin de leiders van de Amsterdamse Doelistenbeweging hangend aan de galg worden afgebeeld.

Loon na verdienst (s.n.: s.l, 1748), Rijksmuseum Amsterdam

Doelisten hangend aan een galg werden afgebeeld, publiekelijk verbrand.³⁷

In 1760 verscheen de, eveneens beroemde, vertaler en corrector Jacobus Baroen voor het Hof van Holland.³⁸ Deze Baroen was volgens Jongenelen een 'onvermoeibare schrijver van stekelige, anti-stadhouderlijke en anti-clericale gelegenheidsteksten'.³⁹ Helaas vermeldt Jongenelen geen jaartal bij het delict dat hij over Baroen vermeld, maar het lijkt erop dat de vertaler al vóór de veroordeling van het Hof van Holland door de schepenvan van Amsterdam is gestraft

voor het corrigeren van een godslasterlijk werk. Het omvangrijke straf dossier van de zaak voor het Hof van Holland laat zien dat Jacobus Baroen inderdaad een notoire censuurdelinquent is geweest.⁴⁰ Baroen had enkele jaren eerder de Amsterdamse boekdrukker Gerardus van Hattum (die ook veroordeeld werd voor het verspreiden van de *Amsterdamse kiekkas*) benaderd om het boekje *De godsdienst zonder bij geloof, bevattende het geloof der Deisten* te drukken. Van Hattum, die rond die tijd waarschijnlijk de consequenties van het drukken van de Amsterdamse *Kiekkas* ondervond, weigerde dit uit angst om nogmaals vervolgd te worden. Baroen heeft het werk daarna aangeboden bij de boekverkopers Jan Houttijn en Cornelis

37 Ibid.; W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamflettenverzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek 1468-1683* (Utrecht 1978) deel 2, 252.

38 NA, Hof van Holland, inv. 5665.

39 Jongenelen, *Van smaad tot erger*, vi-vii.

40 NA, Hof van Holland, inv. 5475:25.

Tongelo te Amsterdam. Ook blijkt hij veel 'paskwillen' over het sterven van Doelistenleider Daniel Raap te hebben gedistribueerd, waaronder *Raaps hellevaart met een vers zonder hoofd en staart*.⁴¹ Daarnaast droeg hij volgens het dossier bij de getuigen thuis op de verjaardag van Anna van Hannover (2 november), de vrouw van stadhouder Willem IV een, gedicht voor:

Anna Princes van Engeland
Verdoemde pest van 't Vaderland
Hoe raakt gij nog het best van kant
Tot redding van het Nederland
Wij zullen met gelijken hand
Uw jagen na het Duivelsland

Ene Pieter Bakker zou op aandragen van Van Hattum ook nog gehoord worden over de *Godsdienst zonder bijgeloof* en het *Lied der liefde* (beide mogelijk verspreid door Baroen), maar deze had 'in plaats van herwaarts te komen goedgevonden zig te absenteren'.

Het Hof van Holland heeft in deze zaak duidelijk veel bewijsstukken over enkele jaren verzameld en gedegen vooronderzoek gedaan. Jacobus Baroen zat al vanaf november 1758 gevangen, een ruime tijd voor de uiteindelijke uitspraak. Hij werd veroordeeld tot zes jaar tuchthuis en zou daarna voor eeuwig worden verbannen. Dat hij meer op zijn kerfstok had wordt later in de archieven van het Hof van Holland duidelijk. Op 6 september 1765 werd hij opnieuw verhoord.⁴² Hij zat toen al enkele jaren in het tuchthuis. Ditmaal werd Jacobus Baroen ervan beschuldigd

de auteur van de verboden *Postryder* te zijn. Hij bekende en vertelde dat de eerder genoemde Houttuijnen de andere auteur van dit verboden blad was. Na het verhoor liet het Hof van Holland de zaak rusten; waarschijnlijk was hij al genoeg gestraft. Bovendien had hij de naam van een andere auteur van het verboden werk opgegeven.

De laatste persoon die voor het Hof van Holland gestraft is voor een censuurdelict in de periode 1749-1800 is ene Matthijs van Mordechai Cohen in 1768. Mordechai Cohen had op 'd'Heerenstrate zoo hier als elders aan jonge luyden te koop te presenteren en ook dadelijk te verkopen diversche soorten van obscoene libidineuse en verfoeijelijke boeken, voluptueuze prenten, mitsgaders selfs te maken en insgelijks in voege voorsz. te debiteeren schandaleuse machines tot vuiligheeden strekkende en zulx niet tegenstaande hij gevange zeer wel wist dat zulx ongeoorloofde en strafwaardige dingen waren'.⁴³ Hij werd gegeseld, voor twaalf jaar gevangen gezet en vervolgens voor eeuwig verbannen. De hoge strafmaat kan wellicht verklaard worden door de koppeling van censuur en het aanbieden van seksuele waar aan (mogelijk) minderjarigen.

Opmerkelijk genoeg zijn er in de 'criminele papieren' – waarin de stukken van elke extra-ordinaire procedure werden bewaard – veel meer vooronderzoeken met betrekking tot persdelicten dan dat er uitspraken van zijn terug te vinden. In tegenstelling tot het lage aantal van dertien uitspraken wegens persdelicten, legde het Hof minstens twee keer zoveel dossiers

41 Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling*, pamfletnummer 18433.

42 NA, Hof van Holland, inv. 5485.15.

43 Ibidem, inv. 5665.

aan over persdelicten.⁴⁴ De bewijsvoering in deze dossiers bevat onder meer getuigenverklaringen, hele edities van pamfletten en allerhande couranten, tijdschriften en dagvaardingen. De uitspraak ontbreekt echter, zowel in het dossier zelf als in de criminele sententieboeken. Ook zijn deze zaken niet behandeld in de ordinaire procedure, want in deze registers zijn ze ook niet terug te vinden. De zaken in de dossiers zijn vergelijkbaar met andere persdelicten: pamfletten die een plaatselijke dominee beledigen, verboden pamfletten (*De spion*), vervolging van de drukker van het patriottistische *De Post van den Neder-Rhijn* en vooral verschillende onderzoeken naar drukkers en auteurs van couranten.⁴⁵

In sommige gevallen ontbreekt de uitspraak van het Hof van Holland omdat de verdachte simpelweg ontbrak. Dit was bijvoorbeeld het geval bij het onderzoek naar het werk *Schuitepraatje*, gevonden in Den Haag in de zomer van 1797.⁴⁶ Barend Gooijers, een dertienjarige jongen, had het pamflet van een 'zeker manspersoon' op het Binnenhof gekregen. Verder onderzoek leverde niks op en de zaak werd gesloten. Een andere reden waarom het nooit tot een straf is gekomen bij enkele van deze zaken is dat de verdachte er in een groot aantal gevallen vandoor was gegaan. Dit gebeurde bijvoorbeeld bij het onderzoek tegen Cornelis van der Bent die in 1785 Den Haag een paskwil aan de

bomen zou hebben gehangen. Na de gebruikelijke vierde dagvaarding heeft het Hof van Holland de zaak laten rusten.⁴⁷ Bij veel andere dossiers lijkt hetzelfde te zijn gebeurd.

Dit is niettemin opvallend, want bij een groot aantal andere delicten (zoals majesteitsschennis en overspel) werd de verdachte na de vierde dagvaarding alsnog voor eeuwig verbannen. Dat is bij deze censuurdossiers niet het geval geweest. Naar de redenen hiervoor kunnen we alleen nog maar raden. Misschien vond het Hof het voldoende dat de verdachte voortvluchtig was en zo niet meer door kon gaan met het schrijven en verspreiden van verboden geschriften. Plegers van majesteitsschennis verkeerden evenwel in dezelfde positie en werden wel formeel verbannen. De conclusie zou kunnen zijn dat het Hof deze zaken toch niet belangrijk genoeg vond, of in ieder geval minder belangrijk achtte dan overspel en majesteitsschennis. Eén dossier wijst inderdaad op het feit dat het Hof van Holland bepaalde delicten hoger aansloeg dan persdelicten. In 1786 werd bij een onderzoek naar de drossaard van Heusden over het verkopen van ambten en het onbehoorlijk geld trekken van de Bank van Lening, het verboden blad de *Politieke Kruyer* gebruikt als bewijsstuk, samen met controversiële edities van de *Haagse* en *Leydse Courant*.⁴⁸ Bij deze zaak werd de briefwisseling die hierover ontstaan was in deze verschillende uitgaven gebruikt als aanzet en bewijsmateriaal voor het onderzoek. Dat deze briefwisseling (die heimelijk gevoerd

44 Met dank aan Jeroen Salman voor het ter beschikking stellen van de beschrijvingen en vindplaatsen deze dossiers.

45 P.J.H.M. Theeuwen, *Pieter 't Hoen en De Post van den Neder-Rhijn (1781-1787): een bijdrage tot kennis van de Nederlandse geschiedenis in het laatste kwart van de achttiende eeuw* (s.l. 2002).

46 NA, Hof van Holland, inv. 5580.11.

47 Ibidem, inv. 5527.11.

48 Ibidem, inv. 5531.8.

werd via de advertentieruimte van de couranten) en de *Politieke Kruyer* verboden waren, werd in dit geval blijkbaar minder belangrijk gevonden dan mogelijk ambtsmisbruik.

Het Hof van Holland en censuurwetgeving

Om een completer beeld te krijgen van het gewestelijk censuurbeleid is het niet alleen van belang om te kijken naar persdelicten, maar ook naar de wetten die overheden op een bepaald moment uitvaardigden. Zo kon de regulering van censuur op stedelijk niveau bijvoorbeeld sterk afwijken van de plakkaten en resoluties die werden verordonneerd op provinciaal niveau.⁴⁹ Jongenelen vermoedt dat de samenwerking tussen verschillende regionale en centrale instanties in de tweede helft van de achttiende eeuw door toenemende centralisering beter werd. Het centraal gezag van Holland won volgens hem ten koste van de steden aan kracht.⁵⁰ Wordt dit ondersteund door de criminele sententies, de dossiers en door nieuwe resoluties van de Staten van Holland in de periode 1749-1800?

Hoewel uit de strafdossiers blijkt dat veel onderzoeken naar persdelicten uiteindelijk niet tot een veroordeling hebben geleid, brengen ze wel een ander element aan het licht. Het belang van deze strafdossiers en sententies is dat ze, in combinatie met de archieven van de Staten van Holland, duidelijk maken dat er inderdaad samenwerking bestond tussen het Hof en de Staten over persdelicten.

49 Groenveld, 'The Mecca of authors?', 77-80.

50 Jongenelen, *Van smaad tot erger*, xiii-xiv.

Het initiatief hiervoor kwam voornamelijk vanuit het Hof. De strafzaken van Olofsen en Baroen suggereerden al dat stedelijke delicten op gewestelijke aandacht konden rekenen. Verschillende andere persdelicten en strafdossiers lijken dit te ondersteunen.

Zo kregen de regenten van Amsterdam op 23 juni 1762 de opdracht van de Staten van Holland om onderzoek te doen naar de drukker Marc Michiel Rey, die enkele werken van Jean-Jacques Rousseau zou hebben verspreid.⁵¹ Dat de regenten van Amsterdam daadwerkelijk onderzoek hebben gedaan blijkt uit de rapportage van de knecht van het boekdrukkersgilde van Amsterdam.⁵² Op 17 juli 1762 berichtte deze gildeknecht dat Rey al had voorzien dat de boeken problemen zouden kunnen opleveren en dat hij ze daarom naar het buitenland had verzonden. De regenten van Amsterdam rapporteerden hun bevindingen eind juli aan de Staten van Holland. Op basis van dit rapport besloten de Staten tot intrekking van het octrooi dat de Franse drukker Jean Neaulme had op het drukken van de werken van Rousseau. Dit betekende indirect dat Marc Michel Rey de werken ook niet meer mocht drukken. De Staten oordeelden 'in het vervolg te praevenieeren [voorkomen] het verleen van octroyen op werken met schaedelyke principes teegens de waare Christelyke Godsdienst.'⁵³

51 NA, Staten van Holland, 1572-1795, inv. 5487.

52 Jongenelen, *Van smaad tot erger*, v; Stadsarchief Amsterdam, Gilden en het Brouwerscollege, inv. 195. Jongenelen impliceert dat het verbod op de werken van Rousseau direct tot stand kwam door onderzoek van de regenten, maar uit bovenstaande blijkt er wel degelijk door de Staten van Holland opdracht toe te zijn gegeven.

53 NA, Staten van Holland, 1572-1795, inv. 5487 (30 juli 1762).

Het Hof van Holland liet zich evenmin onbetuigd in deze zaak en in het vervolgen van Franse werken. In hetzelfde jaar was het Hof een onderzoek gestart *Le Pythagore moderne*.⁵⁴ Enkele jaren later, in 1764, maakt een ander strafdossier wederom melding van een onderzoek naar enkele Franse boeken. Dit keer ging het om boekdrukkers en -verkopers die de boeken van onder andere Voltaire verspreidden in de Republiek.⁵⁵ De gehoorde boekverkoper Hendrik Jonas Janssen verklaarde in het dossier dat hij de *Dictio-naire Philosophique* had ontvangen van Marc Michel Rey op 29 oktober 1764 en de *L'evangelie de la raison* op 14 november 1764. Beide boeken bevatten werken van Voltaire. Het is niet toevallig dat Janssen verklaarde de boeken uit Frankfurt gekregen te hebben: Marc Michel Rey had ze hier twee jaar geleden zeer waarschijnlijk naartoe verzonden, voordat de gildeknecht ze samen met de boeken van Rousseau in beslag kon nemen. Het strafdossier legt zo een heel netwerk van drukkers bloot. Het Hof van Holland was in deze gevallen duidelijk de resolutie van 1762 van de Staten van Holland op aan het volgen.

Het gevolg van dit onderzoek was niet dat de boekdrukkers gestraft werden, maar dat het Hof van Holland een algemene ordonnantie uitvaardigde waarin de werken van Voltaire verboden werden.⁵⁶ Het Hof van Holland probeerde expliciet het uitgeven en verkopen van deze boeken 'afte schrikken'. Blijkbaar vond het Hof de resolutie niet ver genoeg gaan. De boeken zouden worden verboden en bij

inbeslagname publiekelijk worden verbrand. De ongelukkige Marc Michel Rey was twee jaar eerder al zijn octrooi van Rousseau kwijtgeraakt en nu moest hij zich in december 1764 opnieuw voor de schepenen van Amsterdam verantwoorden in deze zaak.⁵⁷

Dat het Hof van Holland actief de resoluties van de Staten van Holland probeerde op te volgen laat eenzelfde soort ordonnantie van 21 januari 1765 zien.⁵⁸ Deze ordonnantie verwijst terug naar de resolutie van de Staten van Holland van 30 juli 1762 en getuigt van samenwerking tussen het Hof en de Staten van Holland. In de ordonnantie werden de werken *Emile* en *Lettres ecrites de la montagne* van Rousseau verboden en publiekelijk verbrand bij inbeslagname. Deze twee ordonnanties van het Hof van Holland staan opmerkelijk genoeg wel vermeld in de criminele sententies, terwijl er bij deze delicten geen verdachten waren en er enkel een algemene uitspraak volgde.

De tweejarige strijd van beide overheden tegen verlichte Franse werken leidde uiteindelijk tot een concept plakkaat van het Hof van Holland aan de Staten van Holland, waarin werd verzocht om een 'voorsiening teegens het drukken en uitgeven van Godslasterlyke Boeken en Geschriften'.⁵⁹ Dit plakkaat werd echter pas veel later, op 24 juni 1770, officieel.⁶⁰ Het duurde dus even voordat dit wetsvoorstel van het Hof door de Staten werd

57 Helaas is deze zaak in de archieven van de Amsterdamse schepenbank niet terug te vinden; Stadsarchief Amsterdam, 5061 Schout en Schepenen, inv. 182, 423, 537.

58 NA, Hof van Holland, inv. 5665.

59 NA, Staten van Holland, 1572-1795, inv. 5487 (2 februari 1765).

60 Ibidem.

54 NA, Hof van Holland, inv. 5484.19.

55 Ibidem, inv. 5484.22.

56 Ibidem, inv. 5665.

overgenomen. Deze reconstructie van wetten, dossiers en uitspraken maakt evenwel duidelijk dat de twee instellingen op elkaar inspeelden en elkaar hielpen om het schrijven, drukken en verspreiden van verboden werken tegen te gaan.

Het interessante aan de strafdossiers is dat ze laten zien dat veel strafzaken die niet tot een veroordeling hebben geleid, wel hebben geleid tot de invoering van een nieuw plakkaat of een nieuwe wet door de Staten van Holland. Als deze strafdossiers vergeleken worden met de wetgeving van de Staten van Holland blijkt dat het Hof van Holland in veel gevallen optrad als aanjager van nieuwe resoluties en plakkaten over censuur. Het Hof was zodoende niet enkel een opvolger van resoluties en wetten, maar een belangrijke aanjager van strengere censuurwetgeving. Hier lijkt daarom een voorzichtige overgang waarneembaar van repressieve naar preventieve censuur: proberen werken te verbieden voordat ze (in de Republiek) verschijnen.⁶¹ Het succes van deze wetgeving hing vervolgens wel af van de samenwerking tussen de Staten van Holland en het Hof. Deze samenwerking verliep nog niet altijd soepel.

Een reconstructie van de gebeurtenissen en acties van het Hof van Holland, de Staten van Holland en die van de stadhouder in het jaar 1782 maakt dit verder duidelijk. Hoewel er in dit jaar geen straffen zijn opgelegd door het Hof van Holland voor persdelicten, was het wel degelijk een roerig jaar. De patriotten lieten zich in verschillende steden van de Republiek steeds luider horen

en meer en meer burgers lieten hun onvrede blijken over de desastreuze gevolgen van de Vierde Engelse Oorlog.⁶² Ook in de couranten bleek steeds duidelijker de onvrede met het bewind van de stadhouder. Theodorus van Brussel koos als drukker van de *Diemer- of Watergraafsmeersche Courant* bijvoorbeeld duidelijk positie tegen de stadhouder. In de editie van 15 juli 1782 verloor hij zijn hoop op een gunstige bemiddeling tussen de prinses en de patriotten: 'Maar (...) wat moeten wij van die prinses van Holland, welke zig door schelmen heeft laten zien aanranden zeggen. De gansche natie begint aan haare standvastigheid te wanhopen en geloofd dat zij die kundigheid in het handhaven der Nederlandsche regten en vrijheden (...) verlooren en vaarwel gesegt heeft.'⁶³ Hij was niet de enige controversiële courantier. Ook de uitlatingen Hermanus de Koning, courantier van dezelfde courant, werden in 1782 door het Hof van Holland onderzocht. In hetzelfde jaar werden ook een drukker en auteur van de *Post naar den Neder-Rhijn* – Thomas van Os en Philipus Verbrugge – onderworpen aan een onderzoek van het Hof.

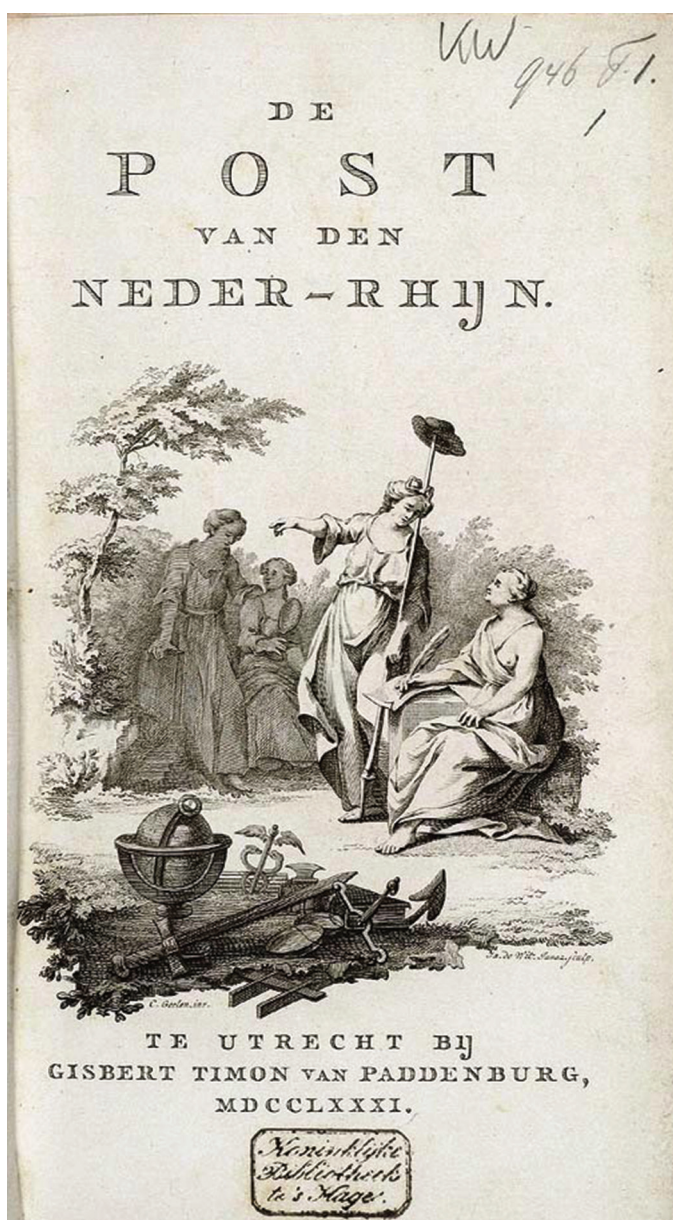
Het Hof maakte zich hier duidelijk druk om de gevolgen van de steeds vaker voorkomende controversiële uitlatingen in verschillende couranten. In voorgaande jaren hadden buitenlandse mogendheden zich al erg opgewonden over negatieve uitlatingen over hun land in de couranten van de Republiek.⁶⁴ Nu

61 Van Eijnatten, 'Van godsdienstvrijheid naar mensenrecht', 2.

62 Israel, *The Dutch Republic*, 1097.

63 NA, Hof van Holland, inv. 5522.1.

64 Zie het relatief hoge aantal van klachten van buitenlandse mogendheden over de couranten uit de Republiek in de periode 1781-1790 in tabel 3 hieronder.

Titelpagina van *De Post van den Neder-Rhijn*, één van de eerste opinieweekbladen in de Republiek.

Verscheen tussen januari 1781 en september 1787 één of tweemaal per week.

De post van den Neder-Rhijn (*G.T. van Paddenburg; Utrecht 1781*)

werd ook het beleid van de Republiek zelf steeds meer ter discussie gesteld. Het Hof deed, waarschijnlijk naar aanleiding van de onderzoeken naar de couranten, in 1782 verscheidene pogingen om bij de

Staten van Holland aan te dringen op een strenger toezicht op de couranten. Op 21 februari en op 18 september 1782 diende het Hof van Holland daartoe een missive in bij de Staten waarin verzocht werd 'tot

voorsiening tegen de libellen en licentie der courantiers'.⁶⁵ Uiteindelijk werden beide missiven overgenomen door de Staten van Holland.

Hoewel het Hof actief bezig was met het onderzoeken van de courantiers, was begin december de maat vol voor de stadhouder. Op 9 december 1782 verscheen hij in persoon voor de vergadering van de Staten van Holland en liet zich in niet mis te verstane bewoordingen uit over de zojuist vermelde *Diemersche en Zuid-Hollandsche* couranten en over een libel van ene Burger Vermeulen waarop de regering en de stadhouder bespot werden en de schuld kregen van de Engelse Oorlog.⁶⁶ Het overnemen van de missiven van het Hof van Holland door de Staten van Holland werd duidelijk als onvoldoende ervaren door de stadhouder. Hij voelde zich sterk beledigd door alle uitingen in de couranten en in het Haags libel in bijzonder. In zijn betoog voor de Staten van Holland drong hij aan op betere naleving van de censuurwetten.

De volgende passage uit het verzoek van de Willem V laat zien dat het Hof van Holland verwoede pogingen heeft gedaan voor strengere controle, maar dat de Staten laks waren geweest in het navolgen van de verzoeken van het Hof:

Ik kan niet voor U Edel Groot Mog[enden] verbergen, hoe zeer het Mij gesmert heeft, dat noch Mijne gevoeligheid, noch de klachten over deeze hooggaande en allergevaarlijkste tumultuaire opruijngen, (...) noch de herhaalde en nadrukkelijke vertoogen van het Provinciaal Hof van Justitie, (...) noch de herhaaldelijke vrees van dat zelfde Hof

voor de allerschroomelijkste gevolgen tot hier toe hebben kunnen effectueren dat deeze allergevaarlijkste licentie is betuogt geworden. En daar deze oproerige middelen (...) zoo eenen tijd strafloos is vertreden en gesmaad, zonder dat tot nog toe, daar tegen door U Edele Groot Mog[enden] eene generaale voorziening is gedaan.⁶⁷

Het Hof van Holland kreeg vervolgens de taak om onderzoek te doen naar het genoemde libel. De genoemde courantiers hadden ze zelf al eerder dat jaar onderzocht en de stadhouder was het Hof daar, zoals uit de passage blijkt, erkentelijk voor. In 1783 werd een onderzoek gestart naar deze Burger Vermeulen, boekverkooper in Den Haag.⁶⁸ Burger Vermeulen was inmiddels echter voortvluchtig en zijn handlangers waren naar Pruisen gevlucht. Dat het Hof van Holland het verzoek van de stadhouder serieuzer nam dan de Staten van Holland, blijkt verder uit een hernieuwd verzoek van het Hof uit januari 1782 om het onderzoek naar de besognes van de courantiers voort te zetten.⁶⁹ Blijkbaar achtte het Hof het (wederom) nodig om een persdelict op de agenda van de Staten te krijgen.

Slechts in een enkel geval zien we de Staten actiever optreden tegen persdelicten. In 1754 werd door de Staten een plakkaat uitgevaardigd waarin een premie van 3.000 gulden werd uitgelooft voor iedereen die een auteur of handlanger van 'seditieuse en diffamatoire geschriften en prenten' zou aangeven.⁷⁰ Schuldigen

67 Ibidem.

68 NA, Hof van Holland, inv. 5524.15.

69 NA, Staten van Holland, 1572-1795, inv. 5489.

70 Ibidem, inv. 5195.

65 NA, Staten van Holland, 1572-1795, inv. 5489.

66 Ibidem, inv. 5242.

Tabel 3 Resoluties, plakaten en ordonnanties van de Staten van Holland m.b.t. perscensuur

Periode	Algemeen verbod	Specifiek verbod	Couranten		Overige meldingen	Totaal
			Algemeen	Klachten uit buitenland		
1748-1760	1	2	2	6	1	12
1761-1770	2	2	0	1	1	6
1771-1780	2	0	2	2	0	6
1781-1790	3	3	15	4	1	26
Totaal	8	7	19	13	3	50

NA, *Staten van Holland, 1572-1795, inv. 5486 t/m 5489*

zouden publiekelijk worden geseseld en vervolgens voor eeuwig worden verbannen. Deze strafmaat is daarna niet altijd door het Hof van Holland aangehouden. De eerder genoemde Matthijs van Mordechai Cohen werd wel volgens deze strafmaat veroordeeld, maar Jacobus Baroen werd niet geseseld en werd minder lang gevangen genomen. Het Hof had dus geen strikte interpretatie van de wet en de straf kon verschillen. Het plakkaat van 1754 verwees terug naar eenzelfde wet uit 1691, dus het is ook opvallend dat Arnoldus Olofsen slechts drie jaar gevangen is gezet. Dit kan zijn geweest om de onrust na de Doelistenbeweging niet verder aan te wakkeren. De verschillen in strafmaat zouden ook gezien kunnen worden als de overgang naar preventieve censuur, waarbij het veroordelen van de drukker of auteur minder belangrijk werd gevonden dan de verspreiding van het betreffende werk voorkomen.

Gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw hebben de Staten van Holland daarnaast verschillende resoluties en plakaten aangenomen waarin het verspreiden, drukken en schrijven van bepaalde geschriften en prenten verboden werd. Het overzicht van de resoluties en plakaten over censuur van de Staten van Holland in de periode 1749-1790 in Tabel 3 laat dat er geen duidelijke toename is van algemene en specifieke boekverboden vanaf

de tweede helft van de achttiende eeuw. Sterker nog, na de roerige periode rondom de Doelistenbeweging en de pachtersoproeren lijkt de interesse van de Staten voor censuurwetgeving weer te zijn afgenomen in de twee opvolgende decennia. Net als in de zeventiende eeuw was censuurwetgeving dus nog steeds sterk verbonden aan politiek tumultueuze perioden in plaats van dat het structureel beleid was van de Staten. Wel gingen de Staten voornamelijk door het hierboven beschreven herhaaldelijk aandringen van het Hof, vanaf de jaren 1780 meer controle uitoefenen op de courantiers van de Republiek. Voorheen werden klachten over de courantiers vooral ingediend door buitenlandse mogendheden, maar dat veranderde in deze periode. Ditmaal traden de Staten kordater op; er werd nu veelal sneller een plakkaat tegen het werk uitgegeven. Maar ook hier is er een nauwe link met politieke onrust, want dit werd ingegeven door de patriottenbeweging. Ook het Hof hield zich bezig met patriottistisch drukwerk. In 1781 oktober diende het Hof bijvoorbeeld een missive in om de beruchte publicatie *Aan het volk van Nederland* te verbieden.⁷¹

De Bataafse Republiek zorgde vanzelfsprekend voor een geheel nieuwe politieke situatie. Over censuurpolitiek ten tijde

71 NA, *Staten van Holland, 1572-1795, inv. 5489*.

van de Bataafse Republiek is reeds geschreven door Huussen.⁷² In grote lijnen komt erop neer dat de censuurpolitiek van het Hof vrijwel niet veranderde na 1795. Boeken, tijdschriften en pamfletten werden nog steeds gecontroleerd en konden verboden worden. Auteurs en drukkers werden nog steeds onderzocht door het Hof van Holland. De vrijheid waar de patriotten van 1787 op gehoopt hadden werd geen werkelijkheid in de Bataafse Republiek.⁷³ Maar, net als bij het Hof van Holland ten tijde van de Republiek, vonden er voornamelijk onderzoeken plaats zonder veroordeling. Zoals gezegd werd er door het Hof niemand veroordeeld in het laatste kwart van de achttiende eeuw. De eerst volgende veroordeling is in 1801: W.A van Hout vanwege het drukken van het tijdschrift *De politieke blixem*.⁷⁴

Net als in de jaren 1780 was de overheid vooral bezorgd om uitgaven die de politieke stabiliteit konden verstoren. Was dit in de jaren 1780 vooral op het binnenland gericht, nu was het zaak voor de kwetsbare republiek om andere mogendheden te vriend te houden. In 1796 kwam er bij het Provinciaal Bestuur van Holland bijvoorbeeld een melding binnen van de 'Commissie van de Nationale Conventie tot de Binnenlandsche Correspondentie'. Deze commissie had een kwalijke passage gevonden in de *Bataafsche courant*, nummer

46 van 24 mei, gedrukt door H. de Vries. Na een passage waarin stond dat Zweden de Bataafse Republiek erkende voegde De Vries toe dat het goed zou zijn als ook Pruisen dit zou doen. De commissie vond dat dit soort opmerkingen ervoor kon zorgen dat 'dit land in de onaangenaamste geschillen met vreemde mogendheden kan ingewikkeld worden'.⁷⁵ Het Hof van Holland kreeg daarop de taak om onderzoek te doen naar deze drukker. De dagvaardingsprocedure liep echter uit op een geschil met Amsterdam over rechtsbevoegdheid. In de tussentijd was de Amsterdamse drukker er vandoor gegaan.

Conclusie

Dit artikel onderzocht of perscensuur in de tweede helft van de achttiende eeuw op gewestelijk niveau is toegenomen door betere samenwerking tussen verschillende overheden. Het aantal persdelicten behandeld door het Hof van Holland suggereert dat er geen strengere censuur plaatsvond op gewestelijk niveau. Het aantal behandelde persdelicten door het Hof van Holland in de tweede helft van de achttiende is laag en vertoont geen duidelijke toename. Slechts zes aparte persdelicten kwamen voor het Hof in 1749-1800. Toch zijn er aanwijzingen die laten zien dat het Hof van Holland zich wel degelijk zorgde om de verspreiding van verboden en lasterende werken in de Republiek. Het relatief grote aantal censuurdossiers dat het Hof van Holland aanlegde tussen 1749-1800 getuigt namelijk van een ijverig en minutieus beleid tegen persdelicten.

72 Huussen jr., 'Freedom of the press and censorship in the Netherlands 1780-1810', 107-126.

73 Vrijheid van drukpers werd wel opgenomen in de Staatsregeling van 1798, maar censuur nam weer toe onder Napoleon; M. Mathijssen, 'Manuscriptkeuringen en boekverboden: censuur rond de Franse tijd', in: M. Mathijssen ed., *Boeken onder druk: censuur en pers-onvrijheid in Nederland sinds de boekdrukkunst* (Amsterdam 2011) 59-74.

74 NA, Hof van Holland, inv. 5613.20.

75 Ibidem, inv. 5577.32.

Verscheidene vooronderzoeken van het Hof leidden tot het een verzoek aan steden of staten om strengere wetgeving, het verbieden van specifieke uitgaven – zoals de werken van Rousseau en Voltaire –, of het vervolgen van boekdrukkers.

Daarentegen waren opgelegde straffen voor persdelicten vaak lager dan de voorgeschreven straf en vond het Hof het niet altijd nodig gevluchte auteurs en drukkers officieel te verbannen. Dat het werk als zodanig niet meer kon verschijnen lijkt belangrijker te zijn geweest. Deze bevindingen lijken de hypothese te ondersteunen dat het Hof van Holland zich meer ging richten op preventieve censuur (uitoefenen van censuur voordat het materiaal gedrukt is) dan op repressieve censuur (het verbieden van drukwerk na de publicatie). Weinig drukkers werden daadwerkelijk voor verboden werken vervolgd, maar het Hof heeft vaak geprobeerd een nieuwe resolutie uitgevaardigd te krijgen bij de Staten van Holland om nieuwe drukken te voorkomen, of om censuurwetgeving aan te scherpen.

Tussen deze twee organen verliep de samenwerking evenwel niet vlekkeloos. De Staten van Holland traden in de tweede helft van de achttiende eeuw niet zo daadkrachtig op als het Hof gewild zou hebben. Een enkele uitzondering daargelaten lijkt het meeste materiaal erop te wijzen dat de Staten minder prioriteit gaven aan persdelicten dan het Hof. Verzoeken van het Hof om strengere censuurwetgeving werden laat bekrachtigd of pas na aandringen van het Hof. De Staten vaardigden daarnaast weinig resoluties uit met betrekking tot perscensuur. Hiervan was een aanzienlijk deel ook nog eens door andere bestuursorganen aangedragen. Het optreden van de stadhouder laat eveneens zien dat de Staten maar weinig

prioriteit gaven aan censuurpolitiek. Zelfs in de roerige jaren 1790 kwamen verzoeken voor vervolging en verboden vooral van het Hof en andere steden, dan dat de Staten zelf initiatief namen.

Niettegenstaande de verwoede inspanningen van het Hof van Holland werd het censuurbeleid op gewestelijk niveau in de tweede helft van de achttiende eeuw nog altijd bemoeilijkt door de politieke decentralisatie van de Republiek. Hoewel het Hof een actievere (preventieve) censuurpolitiek voorstond was assistentie van andere bestuursorganen nodig om dit daadwerkelijk te bereiken. Deze verkenning laat zien dat deze samenwerking op gewestelijk niveau grotendeels uitbleef. Een logische vervolgstap zou zijn om deze casus uit te breiden en te onderzoeken of er in de achttiende-eeuwse Republiek dan wel sprake was van nauwere samenwerking aangaande censuurpolitiek tussen steden en het Hof van Holland, of tussen steden onderling.⁷⁶

Over de auteur

Dr. Ruben Schalk is postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Utrecht. Hij is betrokken bij het digital humanities project *clariahPlus*: een linked open data infrastructuur voor sociaaleconomische geschiedenis. Zijn onderzoek richt zich op (vroeg) modern onderwijs, migratiestromen en ambachtsgilden.

E-mail: r.schalk@uu.nl

⁷⁶ De (onvolledige) lijst van boekverboden van Knuttel lijkt te suggereren dat stedelijke overheden in de achttiende eeuw meer boekverboden uitvaardigden dan in de zeventiende eeuw; Knuttel, *Verboden boeken in de Republiek der Vereenigde Nederlanden*, 135-140.

